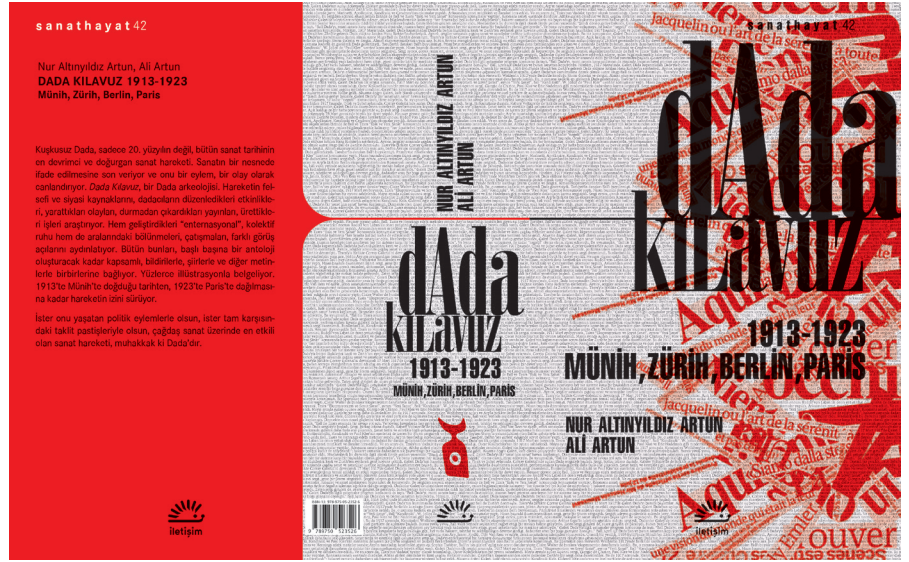

**DADA KILAVUZ 1913-1923, MÜNİH,
ZÜRİH, BERLİN, PARİS**

Nur Altınyıldız Artun, Ali Artun

(İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, 861 sayfa)
ISBN: 978-975-052-352-6

BOOK REVIEW

**KİTAP ELEŞTİRİSİ: DADA KILAVUZ 1913-1923, MÜNİH, ZÜRİH, BERLİN,
PARİS**

Bilge BAL*

Sanat Hayat dizisinin 42. kitabı *Dada Kılavuz 1913-1923, Münih, Zürih, Berlin, Paris*, bir Dada arkeolojisi olarak Nur Altınyıldız Artun ve Ali Artun'un özgün anlatımı ile İletişim Yayınları'ndan Şubat 2018'de yayınlandı. Başlarken, bir kitap yazmak için Dada külliyatının konu edilmesinin temelinde yatabilecek araştırma motivasyonunun estetik, politik ve toplumsal bir mesele olarak Dada'nın yirminci yüzyılda çağdaşlarını ve takip eden dönemlerdeki hareketleri en çok etkileyen, en üretken sanat ve tasarım hareketi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Dada, henüz hareketin adı konmamış haliyle önce 1913'te Berlin'de ilk Dada suarelerinin düzenlenmesiyle belirir ve sonra roman, şiir, bildiri, şarkı, gösteri, kukla oyunu, drama, resim, fotoğraf, kolaj, montaj, film, siyasi eylem ve propaganda gibi pek çok mecrayı içine alır. Farklı ortamlarda çoğunlukla hareketin daha çok sanatla haşır neşir olduğu vurgulanır. Hâlbuki Dada Kılavuz'a bakarak, her ne kadar bir

Dada mimarlığı ya da kentleşmesinden bahsedilemeyecek olsa da, Dadacıların kent, mimarlık ve mekânla her zaman ilişkisi içinde oldukları ve onları etkileri altına aldıkları, kimi zaman işlerinde konu edindikleri, hatta dönüştürdükleri bile söylenebilir. Çünkü Dadacılar gittikleri her kenti, özgürce yaratıcı olabilecekleri, buluş ve deneyler yapabilecekleri birer üretim mekânına çevirirler. Örneğin sokak, bağırsı-çağırış, gürültü-patırtı, kışkırtma ve propaganda için bulunmaz bir yerdir ya da tiyatro, her gösterinin bir manifestoya dönüşebileceği bir sahnedir ya da Paris kentsel eylemlerin, kentin ta kendisinin Dadacı gösteri haline getirildiği bir deneyimdir. Dolayısıyla Dada Kılavuz'a yerden bağımsız, mevcut söylemleri yineleyen ve kolay erişilebilir yazılı-görsel malzemelere dayanan bir tarih anlatımından ziyade Dada'nın karmaşık ilişkiler ağını eşleyen ve kentlerdeki farklı izlerini süren yoğun ve derin, çok yönlü bir

* Department of Architecture, Faculty of Architecture, Istanbul Bilgi University, Istanbul, TURKEY

araştırmanın ürünü olarak bakılabilir. Tam da bu nedenle, bu eleştiri yazısında Dada Kılavuz'un hareketin köklerini, üretimlerini ve aktörlerini yeni bir bütünde bir araya getiren alternatif bir Dada okuması sunduğu düşünülüyor ve konu ediliyor. Kitapta Dada aynı zamanda zamanının atmosferi ve ruhuyla bir arada betimleniyor. Artun ve Artun'un özgün Dada anlatımına çok çeşitli ve orijinal Dada metinleri ve görselleri de eşlik ediyor. Anlatımı pekiştiren bu yazılı-görsel belgelere bakıldığında, Dadacıların hayatlarının, yazınlarının ve üretimlerinin dikkatlice araştırıldığı, farklılıklarını vurgulayacak malzemelerin özenle seçildiği ve seçilen malzemelerin kitap anlatımının içeriğiyle tekrardan çerçeveslendiği görülüyor. Dada Kılavuz, Paris gibi sadece tek bir Dada başkentini öne çıkarmıyor; hatta diğer Dada başkentleri Münih, Zürih ve Berlin'i Paris'ten daha çok önemsiyor. Dada'nın tohumlarını bu kuzey kentlerinde atıyor, büyütüyor ve zenginleştiriyor, ardından Paris'i ele alıyor.

Kitabın yazılı ve görsel içeriğinin esas kaynağını 2016 yılında Dada'nın 100. yılı dolayısıyla e-skop'ta online olarak yayınlanan haftalık Dada dizisi oluşturuyor. Dada dizisi de kitapta olduğu gibi yazarların Dada anlatımlarını, orijinal Dada metinlerinin çevirilerini, çeşitli örnekleri ve resimleri kapsıyor. Ancak kitap, online Dada dizisi ile karşılaştırıldığında baskı için bu altyapının her anlamda yeniden işlenmiş olduğu ve üzerine epey yazılı-görsel malzeme eklendiği görülüyor.

Dada için farklı başlangıç ve bitiş tarihleri bulunmakla birlikte kitapta, hareketin kurucu isimlerinden Hugo Ball, Richard Huelsenbeck ve Emmy Henning'i Münih'te bir araya getiren *Revolution* dergisinin çıktığı 1913 yılı başlangıç; Paris'te Tristan Tzara'nın İlya Zdaneviç ile düzenlediği son suarenin tarihi olan 1923 bitiş olarak belirleniyor.

Dada Kılavuz, Ali Artun'a ait 'Dada'nın Hakikati' başlıklı genel bir sunuş yazısı ile başlıyor. Ali Artun 'Dada'nın Hakikati' başlıklı genel sunuş yazısında, Dada'nın tüm sanat ve tasarım hareketleri arasında pozisyonunu, köklerini ve temel motivasyonlarını tanıtıyor. Artun, öncelikle Dada'nın neden önemli olduğunu açıklayarak başlıyor ve Dada'nın diğer akımlardan, avangard hareketlerden farkını

anlatıyor. Ardından sanatın varlığını hedef olarak sanat nesnesini ortadan kaldıran ve onun yerine eylemi koyan Dada'nın sırasıyla felsefi, siyasi ve estetik temellerine yoğunlaşıyor. Sunuş yazısında her bir temel önemsenerek tek tek başlıklar altında ele alınıyor. Dada'nın felsefi kökleri, 19. yüzyıl Romantizmi ve Nietzsche ile ilişkilendiriliyor. Özellikle Nietzsche felsefesinin Dada'nın Münih ve Berlin kanadında Hugo Ball gibi önemli figürlerinin yetişmesindeki rolü ve Paris kanadının atası sayılan Alfred Jarry'nin üzerindeki etkileri vurgulanıyor. Siyasi temellerde, Dada'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında yükselen devrimci siyasetin içine doğduğunun altı çiziliyor. Bu sırada yayınlanan Dadacı *Revolution* dergisine, Devrimci Sanatçılar Birliği'ne, birçok Dadacının başından beri Alman Komünist Partisi'ne üyeliklerine ve Birinci Enternasyonal Dada Fuarı'na değiniliyor. Estetik motivasyonda, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda düzene dönüş ve makine estetiği karşısında Dada'nın önce makineyi nasıl bir ironi ve metafor üretme aracı olarak ele aldığı Tinguely, Duchamp, Stankiewicz gibi sanatçıların işleri üzerinden örneklerle anlatılıyor. Sonra Dada'nın 1920'lerde artık yavaş yavaş çözülmesiyle birlikte düzene dönüş estetiği etkilerinin hareket içinde nasıl okunaklı hale geldiği aktarılıyor. Bu noktada, Dada-De Stijl yaklaşması ve onların ortaklıklarında yayınlanan *Mécano* dergisi, Dada-De Stijl-Konstrüktivizm yaklaşması ve yine onların ortaklıklarında yayınlanan *Merz* ve *G* dergileri, Süprematizm, Ekspresyonizm ve Bauhaus'la kurulan ilişkiler ve düzenlenen kongreler tanıtılıyor. Peşinden Dada Kılavuz'un teorideki pozisyonuna ilişkin ipuçları geliyor ve Dada tarihlerindeki sapmalardan ve yanlış okumalara neden olabileceği düşünülen birtakım sorunlardan söz ediyor. Bu bağlamda Paris-Dada ve Dada'nın markalandırılmasını hakikatinden daha çok önemsemiş Tristian Tzara meselesine eğiliniyor. Sunuş, Dada Kılavuz'un yapısı hakkında genel bir bilgi verilerek kapanıyor.

Ardından Dada Kılavuz, hareketin farklı kentlerde izlerini sürüyor. Pek çok Dada tarihinde olduğu gibi kentlere göre ayrılarak devam ediyor. Dada'yı tek ve bütün bir hareket olarak algılamadan tersine hareketin zıtlaşan,

çatışmacı ve kavgacı doğasına uygun olarak birbirinden farklı coğrafyalarda ve yine birbirinden farklı biçimlerde belirlediğinin her fırsatta altını çizen kitap, Dada kentlerini beş büyük başlık altında konu ediyor: 'Münih/Berlin/Zürih', 'Berlin', 'Köln', 'Hannover/Düsseldorf/ Weimar' ve 'Paris'. Yanısıra derlemede ana başlık olarak yer verilmemekle birlikte, Dada kentlerine Newyork'u da eklemek mümkün görünüyor. Her bir coğrafya, Dadacı aktörler, bu aktörlerin ilişki ağları ve kendileri ifade biçimleri ile ürettikleri işler etrafında örülüyor. 'Münih/Berlin/Zürih'te Kabare Voltaire, Dada Suareleri, Dada'nın Parlak Yıldızı Emmy Hennings, Hugo Ball kaleme aldığı Dada'nın Açılış Manifestosu ve Ball'ın Günlüğü, Dada ve Ütopya, Koleksiyon ve Dada, Galeri Dada, Sophie Tauber ile Hans Arp'ın Soyutlamaları, Sanatçı Tiyatrosu, *Dada Dergisi*, Tzara'nın Dada Manifestoları, Picabia-Tzara İttifakı ve Dada'da Kırılma, *Der Zeltweg*, Zürih'te Son Suare, Devrimci Sanat Birliği; 'Berlin'de Berlin Dada ve Alman Devrimi, Berlin'deki Dada Dergileri, *Der Dada*, Dada'nın Sokak Eylemleri, Dada ve Fotomontaj, Bir Dada Kadını: Hannah Höch, Dada'nın Makine İnsanları, Sanat Madrabazları, Küresel Dada, Dada Enternasyonalizmi, Birinci Enternasyonal Dada Fuarı, Kolektif Dada Sanatı, Sanat Eleştirmeni, Dada ve Ekspresyonizm; 'Köln'de Dada Erken İlkbahar Sergisi, Marx Ernst, Dada ve Sürrealizm, W5 Manifestosu; 'Hannover/Düsseldorf/Weimar'da, Kurt Schwitters: Merz Dada, Merz Şiiri, Merz Mimarlığı: Erotik Katedral, Dada-Merz Çatışması, *Merz Dergisi*, *Mécano Dergisi*; *G Dergisi*, Uluslararası İlerici Sanatçılar Birliği Kongresi, Konstrüktivistler ve Dadaistler Kongresi; 'Paris'te, Dada: Zürih-Paris Hattı, Dada'yı Fransızlaştırmak, Alfred Jerry, İntihar Sanatı ve Dada; Dada'nın Paris Gösterileri, Dada Festivali, Dadacılar arasında Çatışma, Azametli Dada Sezonu, Bir Dada Davası, Dada-Fütürizm Kapışması, Dada Salonu ve Dada'nın Sonu, *L'Esprit Moderne* ve Paris Kongresi, Newyork Dada Meselesi ve Dada-Sürrealizm detaylı alt başlıklar olarak karşımıza çıkıyor. Her bir başlık, akan bir Dada tarihinin alt parçasını kuruyor ve Dadacıların kaleme aldığı metinler ve anılarıyla tamamlanıyor.

Kitap, bir Dada bibliyografyası ile sonlanıyor.

Dada Kılavuz'un temel dört iddiası olduğunu düşünmek mümkün; ilki, kitabın sunuş yazısına da adını veren Dada'nın hakikatini arama meselesi; ikincisi orijinal yazılı-görsel malzeme çeşitliliği; üçüncüsü daha baskın, kurucu erkek figürlerle anılan hareketin Dadacı kadınlarının yaratıcılıklarının ön plana çıkarılması; ve dördüncüsü de geniş bir zaman aralığını tarayan zengin bibliyografyasıdır.

Öncelikle, Dada'nın hakikati tartışması neden önemli? Çünkü kitapta da vurgulandığı üzere bugüne değin üretilmiş birçok Dada araştırması ve yazını, Dada'yı her şeye karşı söylemiyle diğer akımlardan, avangard hareketlerden herhangi biriymiş gibi ele alır ve tam da bu nedenle, mevcut tarihsel söylemler hareketi yok etmek istedikleri disiplinin içerisine mahkum ederler. Halbuki Dada kaotik, anarşist, bazen de keyfi, kendi içinde çatallanan, epey çatışmalı ve kavgalı bir harekettir. Bir sistemi, strüktürü ya da teorisinin olmadığı bile pekâlâ söylenebilir. Teorileştirilmeye yenilmeden ya da bir -izm olarak adlandırılıp ona hapsolmadan pek çok hareketi tek başına bünyesinde barındırır. Sanatla hayatı bir araya getirir. Dolayısıyla kitap, Dada'yı tümdengelim mantığına oturtan tarihleri birer indirgeme olarak görüyor ve bu tarihsel indirgemeleri hareketi felsefi, estetik ve siyasi köklerinden yalıtın birer sapma olarak yorumluyor. Dada Kılavuz, işte bu sapmayı coğrafyaya bağlı olarak, hareketin kökenleri, bölünmeleri ve tüm ilişkiler ağı ile gidermeye çalışıyor. Dada estetik, felsefi ve siyasi kökleriyle farklı görüş açısına sahip kolektif bir ruh olarak tanıtılıyor. Dolayısıyla Dada Kılavuz'un bugüne kadar yayınlanmış diğer kitaplardan esas farklılığı da bu noktada karşımıza çıkıyor: Dada'yı ortak bir akıl ve estetik arayışıyla uyum, birlik ve tutarlılık içeren bir uzlaşma zemininde konumlandırmaksızın hareketin içerisindeki çelişkileri, farklılıkları ve kırılmaları önemseyerek Dada'nın asıl cevherini ortaya koymak.

Dada Kılavuz Dada'nın hakikati farklı coğrafyalarda ararken birbirine bağlı ya da birbirinden bağımsız okunabilecek iki paralel metin akışı potansiyeli taşıyor: İstisnasız her alt bölüm yazarlara ait özgün bir Dada tarihi anlatımı ile açılıyor ve onu, bu tarihi pekiştiren titiz bir Dada anlatısı derlemesi izliyor. Aşına olunan

Dada'nın Paris'le kurduğu güçlü ilişki varsayımının aksine hareket, Alman kanadındaki felsefi, estetik ve siyasi birikim ve deneyimden temellendiriliyor. Dada Kılavuz, hareketin tarihi için kritik 9 kente bakıyor ve bu kentlerdeki ortam, kişiler, olay ve ilişkileri söküyor. Tabi kökler, önemli figürler, işler, etkinlikler, yayınlar, eylemler de işin içine dâhil oluyor. Dada Kılavuz, esasen Dada tarihinde Münih-Zürih-Berlin hattı ve Zürih-Paris-Newyork hattı olarak iki ana kanalı tartışıyor. Bu tartışmalarda yine tasarım tarihinden aşına olduğumuz, De Stijl, Bauhaus, Kübizm, Fütürizm, Konstrüktivizm, Süprematizm, Ekspresyonizm gibi pek çok önemli hareketin Dada ile olan mesafeli ya da canlı, karşıt ya da birlik ilişkisi de kuruluyor. Dada 1923'te Paris'te sona ererken pek çok Dadacının sonradan Sürrealist olması ile artık hareketin Sürrealizme doğru evrildiği de bir son not olarak ekleniyor.

Dada Kılavuz'da anlatı olarak 1913-23 arasında yazılmış özgün ve çeşitli metinlerin tarandığı görülüyor. Bölümler içerisine yedirilen bu orijinal taramalarda çoğu yayından kalkmış ve ulaşılması zor birincil kaynak özgün metinlere ve metinlerden alıntılara başvuruluyor. Kitap, John Heartfield, George Groz, Richard Huelsenbeck, Kurt Schwitters, Alfred Jarry, Julien Torma, Tristan Tzara, André Breton, Georges Hugnet, Otto Flake, Hugo Ball, Emmy Hennings, Hans Arp gibi hareket kuran ya da farklı yollara çatallandıran pek çok Dadacı figüre ait orijinal episodları içeriyor. Kurgusal bir zenginlik üreten bu metinler, aynı zamanda Türkçe literatüre de katkı yapıyor.

Dada Kılavuz'un yazınsal malzeme çeşitliliği ve zengin içeriği, sayıca yaklaşık 300 kadar nitelikli ve özenle seçilmiş görsel malzeme ile de beraber örülüyor. Kitabın yazılı ve görsel malzemesi, bize Dada'nın sınırsız denebilecek bir kapsayıcılıkta birbirinden çok farklı biçimler ve ortamlarda kendini ifade ettiğini de söylüyor: Kolaj, (foto) montaj, resim, dua, nakış, çöp, bağırma, gösteri, kukla

oyunu, şiir, manifesto, bildiri, roman, gezi, heykel, film, propaganda, siyasi örgütlenme, fotoğraf, mimari, dergi, gazete, kitap, el ilanı... Böylece kitabın iddialarından biri olan Dada'nın yirminci yüzyılın en doğurgan hareketlerinden biri olduğu da örneklerle belgelenmiş oluyor.

Dada Kılavuz aynı zamanda Hugo Ball, Richard Huelsenbeck, Hans Arp, Alfred Jarry gibi daha çok erkek figürlerle anılan hareketin Dadacı kadınların yaratıcılıklarının hakkını da teslim ediyor. Her bir kadın Dada yıldızı yaratıcılıkları ve ürettikleri işler ile kitabın ana gövdesinin birer alt bölümünü oluşturuyor. Emmy Hennings, Hannah Högh ve Sophie Taeuber'e, dans, şiir, resim, kabare gösterileri, kukla oyunları, nakış, fotomontaj gibi çeşitli ortamlarda Dada'ya olan katkıları üzerinden genişçe bir yer ayrılıyor.

Kitap biterken başka araştırmacılara da yararlı olabilecek temel, açık, zengin ve özgün bir bibliyografya da sunuyor. Dada bibliyografyası, 1910'lardan günümüze kadar uzanan geniş bir aralıkta yazılmış 341 kaynağı içeriyor.

Dada Kılavuz 1913-1923, Münih, Zürih, Berlin, Paris estetik, siyasi, felsefi kökleri ve deneyimleri; önemli figürleri, ürettikleri işleri, canlandırdıkları eylemleri ile Dada'nın hakikatini ve karmaşık ilişkiler ağını sadece sanat değil aynı zamanda tasarım tarihinde de ortaya çıkarmaya çalışıyor. Bugüne kadar yayınlamış belki de en kapsamlı ve ulaşılabilir Türkçe antoloji olarak nitelikli tartışmaları ile araştırmacıları farklı patikalara yönlendirecek heyecanlı bir kılavuz sunuyor.

BİLGE BAL; B.Arch, M.Sc.

Received her bachelor's degree in Architecture from Istanbul Technical University, Faculty of Architecture (2008), M.Sc. in Architectural Design from Istanbul Bilgi University (2010). Still a PhD. candidate in Architectural Design, Istanbul Technical University. Major research interests include maps as narratives, inbetween experiences in architecture-urban contexts, speculative drawing, drawing/line-text/word relationships, drawing in theory. bilge.bal@bilgi.edu.tr